

Медіація як демократичний та ефективний спосіб вирішення спорів: європейські норми і досвід та українська перспектива

Окреслення перспектив удосконалення українського законодавства на основі вивчення тенденцій розвитку сучасного міжнародного права та зарубіжного законодавства у контексті посиленних інтеграційних процесів є одним з пріоритетних завдань Інституту законодавства Верховної Ради України.

Як базова установа науково-правового забезпечення законодавчої діяльності парламенту України Інститут законодавства постійно аналізує зміни в європейському праві шляхом моніторингу правових надбань Ради Європи та Європейського Союзу, а також досліджує ефективність чинного національного законодавства, визначаючи проблемні сфери, можливості та потреби його реформування. На підставі таких науково-прикладних досліджень стає можливим прогнозування напрямів і шляхів розвитку національного права та законодавства.

Загальний контекст потужних державно-правових реформ в Україні зумовлює необхідність пошуку інноваційних підходів до розв'язання різноманітних питань, які є однаково значущими як для публічного, так і для приватного сектору життєдіяльності суспільства.

Одним із таких питань є ефективне регулювання вирішення спорів і конфліктів у різних сферах суспільного життя. Традиційним способом розв'язання таких проблем був і залишається суд. Проте вітчизняні науковці уважно вивчають існуючі за кордоном альтернативні способи та методи вирішення спорів.

Саме з цією метою на тлі реформування національного законодавства у сфері управ-

Участь у конференції професора О. Копиленка (праворуч) лінійя, подолання проявів корупції, здійснення неупередженого правосуддя та забезпечення належної правової допомоги Інституту законодавства Верховної Ради України у співпраці з Мюнхенським Інститутом східноєвропейського права розгорнув проєкт «Медіація як процедура врегулювання спорів шляхом досягнення консенсусу».

Ця спільна діяльність протягом останніх років набула рис традиційності за сприяння Німецької служби академічних обмінів і Німецького фонду міжнародного правового співробітництва в рамках програми «Підтримка демократії в Україні».

Проєкт має поетапний і комплексний характер і передбачає цілий ряд заходів. З огляду на новизну тематики першочергову увагу було приділено дослідженню теоретико-правових і практичних засад здійснення медіації в цивільних, сімейних, господарських, адміністративних і кримінальних справах. Результати досліджень було представлено 25–26 червня ц. р. у м. Регенсбург (Німеччина) під час німецько-українсько-польської науково-практичної конференції, яка зібрала більш ніж 50 учасників. До складу делегації українських фахівців входили О. Л. Копиленко, директор Інституту законодавства, член-кореспондент НАН України, О. В. Зайчук, перший заступник директора Інституту законодавства, член-кореспондент НАПрН України, головний редактор журналу «Бюлетень Міністерства юстиції України», В. М. Яценко, представник Уповноважено-

Виступ на конференції доктора юридичних наук О. Зайчука го Верховної Ради України з прав людини, народний депутат України 1–3 скликань, В. А. Устименко, заступник директора Інституту економіко-правових досліджень НАН України та ін.

Учасники заходу розкрили та обговорили ряд важливих тем, які стосувалися перспектив правового регулювання медіації у ФРН, Україні та Польщі, обґрунтування ролі медіації як форми здійснення правосуддя, питань впровадження принципів відновного правосуддя в Україні та Польщі, питань застосування медіації в економічній і публічній сферах, трудовому праві, сімейних справах моделей регулювання й основних проблем, пов'язаних із здійсненням медіації, значення міжкультурної комунікації в процедурі медіації та ролі медіації у процесі демократизації суспільства.

Усі виступи супроводжувалися ґрунтовними дискусіями, результати яких переконають, що медіація є не тільки доволі ефективним засобом розвантаження судової та пенітенціарної систем, державної служби виконання судових рішень, і відповідно зменшення витрат з бюджету держав, а й засобом мінімізації ризиків виникнення конфліктів у суспільстві, демократизації суспільних відносин, розвитку правової свідомості та культури.

У зв'язку з цим цілком органічним виявився наступний етап проекту співпраці між Інститутом законодавства парламенту та Мюнхенським Інститутом східноєвропейського права на чолі з директором з наукової роботи, професором Шрьо-

дером та виконавчим директором, професором Кюппером – навчальний курс «Медіація: правові основи, методи та практика здійснення», що був проведений з 12 по 15 жовтня ц.р. на базі Української школи законотворчості Інституту законодавства. Його викладали німецькі та українські фахівці – д-р Т. де Вріз (науковий співробітник Мюнхенського Інституту східноєвропейського права), Б. Кейдель (медіатор та інструктор з медіації, м. Берлін), Е. Ізерманн (президент Вищого суду землі Брауеншвайг у відставці, президент арбітражної палати з питань послуг громадського транспорту, м. Берлін), В. Д. Каневська (Віце-президент Українського центру порозуміння, медіатор). Слухачами цього курсу були молоді правники з України та Німеччини.

Навчання, що викликали неабияку зацікавленість слухачів, стосувалися правових та організаційних засад медіації, фаз медіаційного процесу, ролі медіатора, технік і методів, що використовуються для вирішення конфліктів, типології та аналізу спірних ситуацій. Отримані теоретичні знання закріплювалися під час практичних занять, що опрацьовували конфлікти з реального життя учасників або відтворювали медіаційні справи. Інститут законодавства та Мюнхенський Інститут східноєвропейського права відзначили наснагу, хист та рівень знань слухачів спеціальними українсько-німецькими сертифікатами.

Значною подією проекту стало і засідання круглого столу «Медіація як спосіб розвитку громадянського суспільства: українська та німецька перспективи», що відбулося 13 жовтня 2010 р. у Посольстві Федеративної Республіки Німеччини та було відкрито вітальними промовами керівника консульсько-правового відділу Посольства п. К.-Г. Штьокль-Штільфріда та проф. О. Л. Копиленка, директора Інституту законодавства Верховної Ради України. Учасниками круглого столу стали відомі українські та іноземні експерти (серед остан-

ніх – Ф.-Й. Мемель та Ф. Ван Арем, експерти проекту Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України»), науковці, судді, адвокати, фахівці з медіації, молоді юристи, громадськість і представники засобів масової інформації. Загалом захід зібрав майже 100 учасників.

Під час засідання було представлено професійне бачення сутності медіації, позитивів її застосування, необхідних правових засад для її широкого впровадження в практику вирішення спірних і конфліктних ситуацій, а також ролі медіації в процесі гуманізації та демократизації суспільних відносин.

Зокрема, німецькі доповідачі – п. Б. Кейдель, практикуючий медіатор і тренер з медіації, та п. Е. Ізерман, президент Вищого суду землі Брауншвайг у відставці, Президент арбітражної палати щодо послуг громадського транспорту, зазначили, що в Німеччині довіра до медіації та попит на неї повсякчас зростають, відповідно збільшується кількість фахівців-медіаторів і розширюється сфери її застосування. Практичні приклади, які були наведені цими виступаючими, переконливо аргументують на користь методу медіації, який забезпечує швидкість вирішення спору в атмосфері конфіденційності, матеріально-фінансову економію, можливість безпосередньої участі сторін у формулюванні взаємоприйняттого рішення та здійсненні контролю за його виконанням. Відзначалося, що незважаючи на відсутність спеціального законодавчого акта, медіація вже стала невід'ємною складовою суспільного життя Німеччини. Зокрема, у ФРН доволі поширеною є практика так званої «присудової медіації», в ході якої припиняється судовий процес і сторонам надається можливість самостійно за допомогою медіатора дійти згоди щодо предмета спору. За словами п. Ізермана, у Німеччині станом на 2009 р. 600 суддів підготовлені як медіатори й 200 судів практикують при-

судову медіацію. Як наслідок, 5500 судових справ завершилися підписанням медіаційної угоди. Відповідно, німецькі юристи, відслідковуючи майже десятирічний досвід застосування медіації, працювали над розробкою належних правових норм, і влітку нинішнього року з'явився законопроект щодо медіації, який має бути ретельно обговорений та узгоджений з вимогами права Європейського Союзу.

У цьому контексті, проф. О. В. Зайчук, перший заступник директора Інституту законодавства Верховної Ради України, член-кореспондент НАПрН України, зазначив, що Україна та Німеччина мають подібні завдання, адже нині Кабінет Міністрів України вивчає проекти законодавчих актів щодо медіації, які розроблено Міністерством юстиції України. Ці документи – проект спеціального закону про медіацію та проект закону про внесення змін до чинного законодавства у зв'язку з її впровадженням, є результатом тривалої роботи, яку здійснено у співпраці з вітчизняними та зарубіжними фахівцями. Прикметно, що п. Ізерман 2008 р. долучався до аналізу проекту законодавчого акта, що стосувався медіації в кримінальному процесі. Характеризуючи правові основи медіації в Україні з точки зору *de lege ferenda*, О. В. Зайчук загальним чином представив зміст і перспективи подальшого доопрацювання наявних ініціатив Міністерства юстиції, відзначив їх прогресивність, особливо враховуючи ідеологію гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС. Водночас, на його думку, законотворчу діяльність у цьому напрямі слід, зважаючи на традиційну повільність змін суспільних відносин, супроводжувати підвищенням обізнаності та правової культури суспільства, поширенням якісної інформації, яка може стати основою для ухвалення виважених і вчасних правових рішень. Він висловив переконання, що Інститут законодавства сприятиме цьому процесу, так само як і обміну досвідом з німець-

кими колегами, адже українсько-німецька співпраця сприяє розвитку не тільки сучасної правової науки та економіки у контексті євроінтеграції, а й обміну конструктивним досвідом практичної діяльності двох держав. Зокрема, це стосується і впровадження цивілізованих та демократичних способів вирішення спорів, що відповідає авторитетним вимогам європейського права, яке створюється Радою Європи та ЄС.

Зокрема, Рада Європи, віддаючи належне встановленню істини та справедливості у судовому порядку, підтримує ініціативи держав-членів стосовно вироблення та прийняття загальноєвропейських норм щодо запровадження альтернативних заходів, а саме – примирення, медіації та відновного правосуддя, для досягнення балансу інтересів сторін, що конфліктують. Вона сприяє розгортанню практики застосування медіації в європейських країнах, навіть там, де відсутні законодавчі норми щодо медіації (наприклад, в Україні), або де вони є дуже загальними.

Про це свідчить значна кількість рекомендацій, ухвалених Радою Європи в період з 1998 по 2003 р., що стосуються сімейної медіації, медіації в цивільних і кримінальних справах, альтернатив судовим спорам між адміністративними органами та приватними сторонами та ін. Положення про медіацію знайшли місце також і в конвенційних документах, зокрема, в ст. 13 Європейської конвенції про здійснення захисту прав дітей* (СЕД № 160) та ін.

Найбільш широкою сферою застосування медіації є цивільно-правові відносини. Рекомендація КМ державам-членам Res (2002)10 від 18.09.2002 р. про медіацію у цивільних справах, базуючись на концептуальних засадах попередньо прийнятих актів РЄ, звертається до запровадження медіації у комерційних і трудових спорах,

справах про захист прав споживачів. Вочевидь, її розробники розуміли, що запровадження медіації в сфері бізнесу є оптимальним підходом, адже він здатний забезпечити добровільне знаходження компромісного, найбільш прийняттого для обох сторін рішення, що ухвалене у конфіденційний спосіб. Зрозуміло, що за таких умов бізнесвідносини тільки виграватимуть від застосування медіації, як з точки зору економічної вигоди, так і в контексті раціональної перспективи збереження партнерських та дружніх відносин між сторонами спору.

Ця Рекомендація містить Керівні принципи стосовно медіації в цивільних справах, яких держави-члени РЄ повинні дотримуватися. Стислий перелік питань, окреслених ними, включає вимоги до держав-членів РЄ стосовно організації та здійснення медіації, підготовки медіаторів та їх професійної відповідальності, порядку оформлення та якості угод, що укладаються за результатами медіації, поширення інформації про метод медіації, встановлення механізмів використання медіації у справах міжнародного характеру. При цьому Комітет міністрів Ради Європи заохочує держави-члени запроваджувати медіацію в цивільних справах у найбільш зручний для них спосіб як в публічному, так і в державному секторах. До того ж медіація за вибором кожної окремої держави може стати як частиною судових процедур, так і застосовуватися у позасудовому порядку.

Незважаючи на те, що рекомендації Комітету міністрів не є юридично обов'язковими актами і складають так зване «м'яке право» РЄ, вкрай важливим є те, що вони приймаються за переконливою згодою усіх держав-членів організації і розповсюджуються на всі її держави-члени. Отже, поступово без формальних і тривалих процедур ратифікації (на відміну від положень конвенцій та угод) рекомендації РЄ стають нормами національного законодавства і практики великої кількості європейських держав.

*<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=160&CM=8&DF=27/07/2010&CL=ENG>

Слід наголосити, що такі зусилля Ради Європи активно підтримуються рішеннями Європейського Союзу, який 2008 р. ввів у дію Директиву з медіації, що вважається інструментом до скорочення витрат і часу на розгляд цивільних спорів, особливо комерційних спорів транскордонного характеру. Як відомо, директива є законодавчим актом, обов'язковим до виконання в аспекті досягнення конкретного результату, при цьому держави-члени ЄС мають право обирати форму та спосіб її імплементації з врахуванням особливостей національної правової системи та правових традицій.

Директива з медіації формалізує визнання важливості медіації у контексті забезпечення доступу до правосуддя; наділяє суди правом пропонувати сторонам спору процедуру медіації, зберігаючи за ними право відмовитися від медіації без будь-яких санкцій та звертатися до суду; дозволяє сторонам ухвалювати рішення, що виконуються безпосередньо в суді; захищає медіаторів від вимоги виступати в ролі свідків (за винятком справ значної суспільної ваги) тощо. Крім цього, директива заохочує держави-члени ЄС забезпечити навчання та перепідготовку медіаторів, розробити та прийняти етичні кодекси медіаторів і заходи із контролю за якістю медіаційних послуг, усіляко поширювати інформацію про послуги медіаторів та агенції, які такі послуги надають.

Принагідно варто зазначити, що Європейський кодекс поведінки медіатора (European Code of Conduct for Mediators)⁶ був прийнятий на конференції, організованій Директоратом Європейської Комісії з питань юстиції 2.07.2004 р. в м. Брюсселі.

Водночас в Україні медіаційний підхід вирішення спорів і досі сприймається як новаторський. Проте, зважаючи на зміцнену увагу та діяльність науковців, органів державної влади та професійних громадських ор-

⁶ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf

ганізацій щодо вивчення та запровадження інституту медіації, є підстави сподіватися, що невдовзі він буде опанований.

На користь цього свідчить наявність нормативної бази та практики посередництва і примирення у колективних трудових спорах⁷, норми Господарського та Господарського процесуального кодексів України, які передбачають порядок досудового врегулювання спору, можливість сторін вийти на мирову угоду під час розгляду судової справи або виконання судового рішення.

Обнадійливим є факт наявності проекту закону України «Про медіацію», який розробляється Міністерством юстиції України за допомогою експертів, залучених Радою Європи, Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва та іншими міжнародними організаціями. У його розробці брали участь і представники громадськості, які у рамках пілотних проектів поступово відпрацьовують методику медіації в Україні. Нинішній варіант законопроекту готується до розгляду в Кабінеті Міністрів України і після ухвалення буде переданий для реєстрації в парламенті України.

Проте він має органічно увійти у загальну канву реформування законодавства про систему правосуддя, кримінально-процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру, прокуратуру тощо. Ці реформи мають комплексний і перспективний характер, і парламенту варто зважити на аргументи на користь запровадження правового інституту медіації, які в т. ч. пов'язані з виконанням Україною її міжнародних зобов'язань та необхідністю авторитетно працювати в інтегрованому європейському правовому просторі.

Зайчук О. В., заступник директора Інституту законодавства Верховної Ради України, Санченко А. Є., завідувач сектором правових проблем європейської інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України

⁷ Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 34. – Ст. 27; <http://zakon.rada.gov.ua>